

В. І. Гризан, СПРИЙНЯТТЯ АКСІОСИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ
О. П. Аржемян МЕНТАЛЬНОСТІ ЧЕРЕЗ НАЦІОНАЛЬНИЙ ГІМН

Проаналізовано текст українського гімну з точки зору сприйняття системи національних цінностей сучасними жителями України. Визначено, що в гімні України актуалізовані лише ті цінності, які мають пробудити патріотичний настрій українців.

Ключові слова: ментальність, аксіосистема, психокультура.

In this article the text of the Ukrainian anthem has been analyzed from the point of view of the system of the national values perception of the modern Ukrainian citizens. It has been determined that in the Ukrainian anthem only those values are actualized which have to awaken the patriotic spirit of the Ukrainians.

Key words: mentality, aksiosystem, psycho-culture

Вивчення ментальності українського народу на матеріалі конкретних прецедентних текстів є **актуальним** і **конче** потрібним державі у становищі розбудови. **Вперше** предметом такого дослідження став текст національного гімну.

«Ментальність» і «аксіосистема» є ключовими поняттями цієї статті, тому необхідно подати їх дефініції. Піонерами в застосуванні поняття «ментальність» стали французькі вчені Ж. Люб'є та Р. Мандру, що належали до школи «Аналів». Вони орієнтувалися на пошуки фундаментальних, стійких структур свідомості, які, на їхню думку, визначали стрижень історичного розвитку. Термін «ментальність» був введений до наукового обігу на початку ХХ століття Л. Леві-Брюлем.

Поняття «менталітет» є таким же невизначимим, як поняття «культура» чи «ідеологія», що не виключає, однак, можливості його опису. Менталітет відрізняється від «поглядів», «вчень», «ідеологій» тим, що він ніколи не може бути відрефлексований і сформульований своїми носіями. Менталітет змінюється з часом, причому різні погляди й способи поведінки є неоднаково життєстійкими. Навіть менталітет однієї людини частково змінюється з віком.

Таким чином, менталітет — це завжди схема, елементи якої різняться за віком, походженням, інтенсивністю. Історичним вивченням менталітету є

дослідження суми механізмів реакцій і базових уявлень, характерних для відокремлених груп на заданому відтинку часу [2].

Складаючись, формуючись і виробляючись історично, ментальність упродовж конкретного відрізка історії являє собою сукупність соціально-психологічних якостей і рис, суму певних поведінницьких реакцій, які є певною цілісністю (скажімо, ментальність французів, ментальність німців тощо), що виявляється в усіх сторонах життєдіяльності даної людської спільноти та її індивідів.

Можна також вважати, що за своєю структурою ментальність включає в себе передусім дещо колективне, певні елементи національного характеру, які діють, не проходячи крізь свідомість, спонтанно, подібно до певного емоційно-психологічного коду, що викликає у суб'єкта ментальності такі, а не інші реакції на зовнішні чинники. Це колективне підсвідоме є певною сукупністю світоглядно-психологічних настанов, які перетворилися на принципи та звички і, без сумніву, виявляються в рисах характеру, системі способів, форм і норм життєдіяльності.

Категорія «ментальність» дає можливість аналізувати психічну складову людської свідомості в соціальному, політичному або етнічному контексті. Таким чином, ментальність — важливий етнопсихічний феномен, що є інтегральною етнопсихічною ознакою індивіду, народу, нації.

Отже, ментальність є національним типом світовідчуття, який ґрунтується на національних образах і певних символах, що зумовлюють стереотипи поведінки, психічні реакції, ставлення до навколишньої дійсності. Це складна ієрархічна система, що визначає спрямованість людини, окремих соціальних груп, нації в соціумі, їхні цілі та мотиви життєдіяльності. Побачити за «планом вираження» цієї системи її «план змісту», проникнути у цей невисловлений чітко й плинний за своїм складом шар суспільної свідомості, настільки потаємний, що до недавнього часу історики не мали навіть і гадки про його існування, — задача першорядної наукової важливості і величезної інтелектуальної привабливості. Розробка ж цієї проблеми розкриває перед дослідниками справді неосяжні перспективи.

Слід також дати визначення поняттю «аксіосистема», оскільки воно є ключовим у даній статті.

За визначенням проф. Н. В. Бардіної, «аксіосистемність (від грецького — 'цінний') — це система цінностей, закріплювана практикою вибірність зв'язків і сталість внутрішньосистемних переходів» [1]. Філософський енциклопедичний словник подає таке визначення цінностей: «Цінність — те, що почуття людей диктують визнати за найголовніше, чого можна прагнути, до чого ставитися з пошаною, визнанням».

Спираючись на наведену вище думку, можна твердити, що українці як індивіди, котрі належать до однієї великої етнічної спільноти, приблизно

однаково сприйматимуть ті ж самі впливи довкілля (географічні, соціальні, політичні та ін.) і приблизно так само реагуватимуть на них. Відповідно до цього у колективному підсвідомому народу під впливом вищезазначених факторів будуть наявні приблизно однакові ментальні особливості, що водночас відрізнятимуть українців від інших народів. Однією з таких ментальних особливостей є система цінностей, що органічно сприйматимуться представниками даного народу як справді релевантні для них.

Оскільки метою даної роботи є дослідження сприйняття сучасними мешканцями України системи цінностей, фіксованої у державному гімні, слід зазначити, що дослідники української ментальності (наприклад, І. Мірчук, М. Шлемкевич, В. Липинський) вважають пріоритетами для українців ставлення до землі як до Батьківщини-матері; толерантність до інших культур, релігій; вшанування традицій, родини і жінки-матері; волелюбність; індивідуалізм дещо архаїчного типу; домінування почуттів над раціональністю, емоційне світовідчуття і т. ін.

Історія людства розвивається в двох напрямках: диференціації (напряму розвитку окремих націй з їхньою оригінальною культурою) та інтеграції (напряму об'єднання націй з метою мирного співіснування і захисту своїх держав від спільних ворогів). Природний шлях розвитку людства, що може привести його до стабільного забезпеченого майбутнього, полягає в тому, що кожна нація живе самостійним державним і культурним життям, вільно виявляючи й розвиваючи свої творчі здібності й прагнучи до мирного співробітництва з іншими народами світу.

Як відомо, психологічні засади етносу та його культури багато в чому залежать від природного середовища, яке виступає одночасно стимулюючою і стримувальною детермінантою психічного.

«Щодо України природа розпорядилася щедро і навіть зверх того. М'який збалансований клімат, родюча земля, багаті природні надра, водні та лісові ресурси — все це було і є доброю передумовою для розвитку етносу, формування стабільної психоструктури, не репресованої боротьбою за виживання. Отже, на цій території мав скластися врівноважений, толерантний психотип, позбавлений жорстокості, агресивності, нормативного педантизму — всього того, чим перенасичені європейська та американська психокультури» [3]. Природа справді дуже вплинула на формування багатьох рис національного характеру та менталітету українців. Природа ніби заклала фундамент для волелюбності, спонтанності, стриманих емоцій та здорового індивідуалізму. Українство не сприймало будь-яких автократичних форм правління, які панують за умов максимальної ворожнечі в суспільстві.

Крім того, хліборобство сприяло розвитку у доісторичної людини почуття власної гідності. В своїй праці він навіть більше, ніж мисливець,

звик покладатися на самого себе. Наслідки хліборобської праці залежать виключно від працьовитості й передбачливості самого хлібороба.

Ця форма господарства мала великий вплив на соціальний устрій, звичаї та психологічні властивості наших предків. Передусім вона впливала на родинний устрій слов'ян. У наших предків формою родинного устрою був матріархат, поєднаний з моногамією.

Структура української родини зберегла багато рис матріархальної родини, що безумовно відбилося у вихованні та формуванні характеру української людини.

Раніше було зазначено, що будь-яка нація прагне утворити свою незалежну державу, оскільки лише за умови її існування можливий нормальний розвиток національного життя. Питання збудування власної самостійної держави завжди було болючим для українців. Протягом століть вони відважно захищали європейську культуру і цивілізацію від навал диких кочівників зі Сходу — і донедавна не мали власної держави, по-лицарськи боролись за волю — однак протягом століть перебували на становищі колоніального народу. Де ж причина цих невдач?

На колоніальному становищі звичайно перебувають народи, що з причини своїх природних особливостей, або з причини історичних обставин характеризуються низьким розвитком розумової культури. Але про українців сказати цього не можна. В період існування Київської держави українці були одним з найрозвиненіших народів Європи.

Високі здібності до інтелектуальних занять українці виявили і в XVI—XVII ст., коли під впливом Західної Європи через Польщу в Україну проникла наука, культура і освіта. Варто згадати хоча б Києво-Могилянську академію, яка за рівнем свого статусу не поступалася західноєвропейським навчальним закладам.

Аналізуючи особливості українського інтелекту, необхідно відзначити тенденції до синтетичного мислення, яке є однією з найважливіших умов творчості в галузі науки і техніки, без якого не можна побудувати широких, узагальнюючих теорій. Характерно, що на просторах всієї дореволюційної Росії був лише один оригінальний філософ — українець Григорій Сковорода.

Отже, не в інтелекті українців треба шукати причин тяжкої долі нашої батьківщини. Деякі дослідники вважають, що ці причини полягають у нашій *емоційності*. Справді, емоційність і тісно пов'язана з нею естетична домінанта є невід'ємними рисами українського психотипу.

Питання про український *індивідуалізм* є, мабуть, одним з найскладніших і найбільш суперечливих з усіх психічних властивостей представників нашої нації. У зв'язку з цим спробуємо докладніше розглянути

цю рису національного характеру українського народу, яку виділяють майже усі дослідники української ментальності.

Індивідуалістична психокультура завжди є таким осередком, у якому зберігається етичне ядро соціуму, його інтенція бути собою, а не іншим.

Думки, що українець завжди є членом групи, тісно пов'язаний з нею, дотримується Ю. Липа [4]. У своїй книзі «Призначення України» він простежує формування української раси, починаючи з елліства.

Ю. Липа вважає, що у сучасній українській ментальності немає еллінського індивідуалізму як правила. В устрої українського села немає надмірної окремішності.

Більшість дослідників дотримуються тієї точки зору, що українська ментальність характеризується саме індивідуалізмом, але індивідуалізмом на свій кшталт. Якщо поставити питання, чому українці не змогли витворити, керуючись принципом індивідуалізації, своєї держави, а зробили це лише внаслідок краху радянської імперії, то логічно буде дійти висновку, що українському індивідуалізму властиве дещо, відмінне від класичного західного індивідуалізму та його американського різновиду.

Сильні психологічні риси української ментальності перетворюються на справжні недоліки, коли вони є перенесеними у соціально-політичну галузь, що потребує масштабніших та сміливіших рішень непсихологічного плану. Сучасна дослідниця українського характеру А. Бичко, говорячи про характерологічні риси української нації, вказуючи на таку з них, як комплементарність (співчуття, симпатія, приязнь), зазначає і суттєві негативні риси, пов'язані з «межовістю» України, довгочасною відсутністю державності. Вона позначає їх як «комплекс меншовартості», пов'язаний з визнанням недостатності своїх національних рис у порівнянні з іншими народами, що склався завдяки різним історичним обставинам.

Спираючись на соціально-психологічні дослідження історії і культури українського народу і праці М. Грушевського, М. Костомарова, О. Кульчицького, В. Липинського та багатьох інших вчених, доходимо висновку, що ментальність українського народу характеризують такі ознаки:

- інтровертність вищих психічних функцій у сприйнятті реальної дійсності, що виражається в концентрації особистості на фактах, проблемах внутрішнього, особистісно-індивідуального світу;
- вияв сентиментальності, чуттєвості, емпатії, любові до природи, яскравого естетизму в народному побуті;
- анархічний індивідуалізм, що виявляється в різноманітних формах опосередкованого прагнення до особистої волі при відсутності організованості, стійкості та дисципліни;
- домінування емоцій і почуттів над волею та інтелектом.

Що являє собою державний гімн? Щоб розібратися в суті питання, нам знадобиться певний історичний екскурс.

В українського народу чимало було патріотичних пісень, що на якийсь час в якомусь місці виконували роль гімну. Згадаємо, що перша музична символіка нашого народу сягає часів Київської Русі. Тоді роль державного гімну — в сьгоднішньому розумінні — виконували бойові заклики та пісні, які створювали патріотичний настрій перед битвами. Вони, як свідчить «Слово о полку Ігоревім», закликали воїнів до хоробрості, аби здобути «князю славу», «слави Ігорю Святославичу, Буй-Туру Всеволоду, Володимиру Ігоровичу» — «за землю Руську», «за рани Ігорові хороброго Святославича».

У період козацької історії на перший план виходять пісні-гімни, що прославляють подвиги цієї своєрідної суспільної організації. Особливо популярною була спочатку «Нумо, хлопці, до зброї».

Коли 1848 року у Львові стає до влади Головна Руська Рада, вона приймає за національний гімн вірш отця Івана Гушалевича «Мир вам, браття».

У другій половині ХІХ століття (точніше — 1862 року, у Києві) з'являється вірш відомого етнографа Павла Чубинського «Ще не вмерла Україна». На цьому факті слід зупинитися детально, оскільки з утворенням незалежної держави України саме він і став її національним гімном на музику М. Вербицького.

Вірш «Ще не вмерла Україна» постав на хвилі патріотичної поезії Т. Шевченка з його могутньою вірою в те, що «не вмирає душа наша, не вмирає воля», — з одного боку, а з другого, — на хвилі піднесення визвольних прагнень слов'янських народів — болгар, чехів, словаків, сербів, поляків.

Вірш Чубинського почав своє існування як нелегальний патріотично-політичний твір, яким він залишався до 15 березня 1939 року, коли отримав державне затвердження як офіційний гімн Карпатської України.

Безумовно, гімн є важливим індикатором суспільних умонастроїв. Національний, державний гімн належить до найвищих цінностей будь-якої нації, будь-якого народу: про що він співає — тим він живе, тим дихає. Проте це твердження стосується лише текстів, що були органічно вироблені в процесі історичного розвитку країни та держави. Як твердить з цього приводу П. Хрієнко, наш гімн не має ніякого відношення до більшості українського народу: «Спеціалістам відомо, що гімн «Ще не вмерла Україна» був неприхованим наслідуванням польського «Єще Польська не сгінела» [5].

О. Рибаківська вбачає у гімні лише намагання зберегти власну територію, проте І. В. Косич зазначає повністю протилежне, а саме, неабияку войовничість українців: «...наприклад, у гімні України виражені недвозначні територіальні претензії до сусідів: “Станем, браття, в бій кривавий від Сяну до Дону”.»

Як бачимо, ставлення критиків до українського державного гімну не є одноставним, в першу чергу, саме через його активну агресивну складову. Не слід забувати, що гімн був створений у певний історичний період з метою об'єднати поневолений тоді український народ. Він мав стати тим закликком, який поведе усіх за собою. В ті часи такий зміст був цілком виправданим.

Проте на сьогоднішній день з огляду на стан України в світі, а саме на її політичну незалежність і статус демократичної республіки, текст гімну вже не відповідає дійсності через відсутність «вороженьків» і необхідності стати усім в «бій кривавий».

Завданням даної роботи було виявлення зафіксованих у державному гімні цінностей українського народу, що є покладеними в основу аксіосистеми української ментальності. Дослідники української ментальності (І. Мірчук, М. Шлемкевич, В. Липинський) вважають основними пріоритетами для українців любов до землі, у якій поєднується любов до Батьківщини і власне до самої землі (хліборобське світосприйняття), родину, толерантність до інших культур та релігій, волелюбність, домінування почуттів над раціональністю і т. ін. З огляду на перераховані вище причини (певна мета, з якою був створений цей текст і т. ін.), можна зробити **висновок**, що в тексті сучасного гімну України не повністю зафіксована аксіосистема української ментальності; ті ж цінності, що є відбитими у цьому тексті, скоріш за все, не є релевантними для українців.

Гімн держави презентує національний ідеал відповідно до картини світу, наявної у свідомості кожного жителя цієї держави. Тому ідеологічна навантаженість національних символів не повинна суперечити світогляду громадян конкретної держави, оскільки в іншому випадку вона може стати причиною стресогенезу в даному соціумі. Це, в свою чергу, може призвести до бажання жителів країни зовсім зректися цих символів як чужих і в дечому нав'язаних. Цінності, закладені в державному символі, зокрема в національному гімні, мають відповідати наявному стану справ держави, оскільки на шляху її історичного розвитку можуть відбуватися зміни, які обов'язково мають бути враховані відповідно до сучасних умов.

-
1. Бардина Н. В. Языковая гармонизация сознания. — Одесса: Астропринт, 1997.
 2. Граус Ф. Менталитет в средневековье // История ментальностей и историческая антропология. Зарубежные исследования в обзорах и рефератах (электронная версия).
 3. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціалістичного життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення). — К.: Либідь, 2001.
 4. Липа Ю. Призначення України. — Львів: Просвіта, 1992.
 5. Хриенко П. Нравственные метаморфозы современной символики Украины (электронная версия).